

УДК 130.2

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.2.9>**Лісеєнко Олена Василівна**

доктор соціологічних наук,
професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-0408-5203

Міхальова Юлія Олександрівна

аспірантка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-6928-0256

ПРАВОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ У СТРУКТУРІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

***Актуальність теми.** Філософське дослідження розвитку як правової культури особистості, так і правової культури сучасного суспільства передбачає глибоке осмислення правової ментальності, з якою пов'язані архетипи, звичаї, установки, стереотипи народу. Поняття правової культури та правової ментальності є близькими, але водночас не тотожними поняттями, які у своїй сутності є соціокультурними феноменами та мають взаємовплив комплексу правових соціальних установок, цінностей, правової свідомості та поведінки і соціально-правових змін у суспільстві. Тому у фокусі уваги сучасних дослідників перебувають різні аспекти аналізу правової культури особистості та ролі правової ментальності у структурі правової культури особистості. **Метою статті** є аналіз місця та ролі правової ментальності у структурі правової культури особистості та розгляд впливу сутнісних характеристик правової ментальності на правову культуру особистості. **Методи дослідження:** використано загальнонаукові методи формальної логіки (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу), а також структурно-функціональний та аксіологічний методи. **Результати дослідження.** Виявлення суттєвих характеристик правової культури особистості як наукового поняття дало змогу представити авторське визначення категорії «правова культура особистості». Зазначено, що правова культура особистості має ціннісну природу та відображає у правовій формі стан найважливіших соціальних цінностей, зокрема цінності свободи особистості. Установлено, що як багатогранне соціокультурне явище правова культура особистості має складну структуру, що включає сукупність принаймні таких елементів, як правовий світогляд, правові цінності, правові норми, правова ментальність, правова свідомість, правова поведінка, правові стереотипи. Одним із найбільш значущих, але недостатньо досліджених елементів у структурі правової культури, є поняття правової ментальності. Запропоновано визначення правової ментальності як елемента правової культури особистості. Відзначено, що правова ментальність – це інтегрально-синкретичне утворення, у якому життєві сенси (цінності) народу становлять моделюючу домінуючу його відчуття, сприйняття та відношення до соціальної дійсності. Аналіз місця правової ментальності у структурі правової культури особистості дав змогу зробити висновок, що особливості української правової ментальності, які повільно піддаються змінам, мають прояви у правовій культурі особистості в сучасному українському суспільстві.*

***Ключові слова:** правова культура особистості, правова ментальність, соціокультурне явище, цінності.*

Вступ. За минулі десятиліття у сучасному українському суспільстві відбулися глибокі зміни в усіх суспільних сферах, у свідомості людей, ціннісних орієнтаціях, ментальності. Сутність соціальних змін, що відбуваються, визначається не лише перетвореннями в економічній, політичній, правовій сферах соціуму, а й зумовлені змінами в культурі, ментальності, з якими пов'язані соціальні уявлення, цінності, установки, стереотипи й архетипи громадян. В умовах

формування правового суспільства уявляється важливим дослідження особливостей формування та розвитку правової культури особистості. Особистість завжди була і залишається головною ланкою суспільних процесів, і від її думок, оцінок, цінностей, ментальності залежить характер суспільних перетворень, їх успіх або провал. Тому під час проведення суспільних перетворень треба враховувати особливості формування духовної, у тому числі правової, культури населення, бо реформування завжди є кардинальною зміною основ життя, які пов'язані із ціннісними орієнтаціями людини, правовими нормами.

Важливість і недостатня розробленість проблеми правової культури особистості, місця правової ментальності у структурі правової культури особистості зумовили необхідність зосередитися на методологічних засадах розкриття сутнісних характеристик понять «правова культура особистості», «правова ментальність» у філософському дискурсі та особливостей впливу правової ментальності на розвиток правової культури особистості в умовах формування правового суспільства.

Серед вітчизняних учених дослідження феномена правової культури особистості представлено в роботах Є.А. Гансової, Л.О. Макаренко, М.Ф. Целуйко, О.В. Усенко та ін. Так, у роботі М.Ф. Целуйко та О.В. Усенко виокремлено та проаналізовано такі структурні елементи правової культури особистості, як ідейно-теоретичні правові уявлення, позитивні правові почуття, творча діяльність індивіда у правовій сфері [1].

Серед сучасних дослідників феномена української ментальності, а також деяких сутнісних характеристик правової ментальності особистості необхідно назвати, перш за все, М. Поповича, С. Кримського, О. Донченко, П. Гнатенко, І. Бичко та ін. У роботі «Проблеми теорії ментальності» (2006) відомі українські дослідники М. Попович, С. Кримський, В. Навроцький, Н. Вяткіна та ін. розглядають методологічні проблеми теорії ментальності й деякі аспекти історії та теорії української ментальності [2].

Мета та завдання. Мета статті – аналіз сутнісних характеристик понять «правова культура особистості», «правова ментальність» у сучасному філософському дискурсі та особливостей впливу правової ментальності на розвиток правової культури особистості в умовах формування правового суспільства. Найголовнішими завданнями виступають: аналіз дефініцій «правова культура особистості», «правова ментальність» у сучасному філософському дискурсі для виявлення основних тенденцій в її дослідженні; обґрунтування авторської дефініції поняття правової ментальності як структурного елемента правової культури особистості; виявлення особливостей впливу правової ментальності на розвиток правової культури особистості в умовах формування правового суспільства.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження зумовлена поставленою метою, завданнями та характеризується застосуванням загальнонаукових методів формальної логіки (дедукції, індукції, аналогії, аналізу, синтезу), а також використанням структурно-функціонального, аксіологічного методів.

Результати. Становлення правової держави є найважливішим ресурсом успішного розвитку економічної, політичної та інших сфер життєдіяльності суспільства. Як писав Платон у «Законах», «я бачу близьку загибель тієї держави, де закон не має сили і перебуває під чиєюсь владою. Там же, де закон – владица над правителями, а вони – його раби, я вбачаю порятунок держави і всі блага, які тільки можуть дарувати державам боги» [3, с. 715].

В основі правової держави лежать принципи правової рівності і формальної незалежності суб'єктів права, утвердження правової форми та правового характеру взаємовідносин (взаємних прав і обов'язків) між публічною владою і громадянами. Однак реалізація цих принципів правової держави можлива тільки за конституційно-правової регламентації системи політичної влади на основі принципу поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Велике значення має також інститут конституційно-правового контролю за правомірністю актів і дій влади всіх рівнів. Але водночас за ефективного функціонування політико-правових інститутів для побудови правової держави необхідне формування високого рівня правової культури особистості та суспільства у цілому.

Правова культура особистості є складним, багатограним феноменом, який не піддається однозначному визначенню, тому в сучасному філософському дискурсі є різні формулювання цього поняття, кожне з яких розкриває лише окремі аспекти цього складного соціокультурного феномену. У загальному вигляді правова культура визначається як категорія філософії права, яка характеризується та визначена природним правом, усім соціальним, духовним, політичним, економічним устроєм правового життя людини та суспільства, який виражається в досягнутому рівні правової діяльності, правової свідомості, правового розвитку суб'єкта та забезпечується верховенством права в суспільному житті, втіленням принципів справедливості та гуманізму людини як вищої соціальної цінності, у захисті честі та гідності, а також гарантованості державою та міжнародними інституціями захисту прав, свобод, загальнолюдських цінностей [4, с. 16].

Виходячи з визначення сутності та змісту правової культури особистості у сучасному філософському дискурсі, можемо запропонувати визначення терміна «правова культура особистості» – це сукупність поглядів, цінностей, норм, установок, ідей, а також уявлень та настанов, які характеризують відношення особистості, суспільної групи та суспільства у цілому до права, законності, правосуддя. Правова культура особистості має ціннісну природу та відображає у правовій формі стан найважливіших соціальних цінностей, зокрема цінності свободи особистості.

Саме духовність, духовні цінності найбільш повно виражають та характеризують сутність свободи особистості взагалі. На думку З.М. Атаманюк, утвердження цінності особистої духовної свободи «сприяє перетворюючому, креативному способу активності, що змінює не тільки суб'єкта, але навколишній світ суспільства і природи в напрямі значимої мети» [5, с. 278]. У сучасних умовах становлення та розвитку правового суспільства в українському соціумі свобода особистості стає здатністю людини співставляти свої самостійні дії із впливом різних політичних, технологічних, культурних форм. І актуальною нині, як вважає З.М. Атаманюк, стає не ідея досягнення свободи, а переживання її й уміння користуватися нею.

Правова культура особистості є багаторівневим соціокультурним феноменом, має складну структуру, що включає сукупність принаймні таких елементів, як правовий світогляд, правові цінності, правові норми, правова ментальність, правова свідомість, правова поведінка, правові стереотипи. Одним із найбільш значущих, але недостатньо досліджених елементів у структурі правової культури є поняття правової ментальності. На нашу думку, методологічний потенціал поняття правової ментальності дає змогу глибше дослідити правові основи сучасного українського суспільства, яке знаходиться на шляху становлення правових демократичних принципів організації суспільного життя.

Правова ментальність – одне з багатозначних понять у філософській науці, що може пояснюватися складністю та багаторівневим характером самого феномена ментальності. У найзагальнішому сенсі ментальність трактується як специфічний спосіб і тип мислення, глибинне джерело і рівень колективної свідомості, що включає у себе і несвідоме [6, с. 278]. Під правовою ментальністю у найзагальнішому вигляді ми пропонуємо розглядати сукупність історично сформованих установок і рис правової поведінки народу, правових цінностей, стереотипів і архетипів, які мають специфіку поведінкового прояву. Уважаємо, що правова ментальність – це інтегрально-синкретичне утворення, у якому життєві сенси (цінності) народу становлять моделюючи домінують його відчуття, сприйняття та відношення до соціальної дійсності.

Правова ментальність включає правовий умонастрій, що історично склався, який детермінований історичним досвідом, традиціями, укоріненими у минулому стереотипами і настановами, тобто складниками правової ментальності, котрі повільно піддаються змінам. Одним із важливих компонентів правової ментальності є колективне несвідоме, архетипи. У структурі правової ментальності, на нашу думку, можна виділити такі два архетипічних рівня: 1) правове масове несвідоме, що не рефлексується; 2) правове масове несвідоме, що рефлексується, як соціальний відгук на політику, владу, державу. Однак несвідомі образи архетипів навряд чи можуть бути системоутворюючим чинником правової ментальності, оскільки вони, скоріше за все, виступають елементами в системі правової ментальності особистості.

На нашу думку, одним із важливих структурних елементів, який надає якісну визначеність правової ментальності, є правові цінності. Якщо розглянути цінність особистої духовної

свободи, то треба зазначити, що для української правової ментальності характерно ірраціональне, містичне розуміння свободи, пов'язане з українською духовною традицією. Свобода наділяється або негативним змістом як свобода «від чого-небудь» (від власності, пригнічення і т. д.), або розуміється містично як свобода «в ім'я чогось», тобто в ім'я якоїсь високої мети. При цьому корінною відмінністю від західної раціональної традиції є те, що свобода всіх розглядається як гарант свободи окремого громадянина, а не навпаки, як це прийнято в Європі. Це розуміння та сприйняття особистої духовної свободи, яке характерне для української правової ментальності, має прояви в сучасній правовій культурі особистості.

Особливості правової культури особистості мають прояви також у ціннісних уявленнях населення про становище прав особистості в суспільстві.

У науковій літературі поняття «права людини» зустрічається досить часто, однак досі визначення його сутності та змісту залишається недостатньо дослідженим. Основним принципом, який лежить в основі прав людини як у теорії, так і на практиці, є повага честі і гідності особистості. Права людини в суспільстві – це, головним чином, взаємоповага між людьми і визнання рівності і свободи для всіх.

Термін «право» (right) походить від латинського слова *rectus*, яке означає «правильний», «справедливий». У загальному вигляді під поняттям права людини розуміються можливості людини, його свобода, певні потреби й інтереси, вимоги про надання тих чи інших благ, адресовані суспільству, державі, законодавству.

Існування різноманіття підходів до визначення прав людини викликало необхідність прийняття Універсальної декларації прав людини. Декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у Парижі 10 грудня 1948 р., містить у собі список різних «типів» прав людини. Деякі з них стосуються традиційних свобод, інші – різних соціальних потреб особистості. Залежно від виду суспільних відносин, які регулюються різними галузями права, права людини можуть бути конституційними, цивільними, трудовими, адміністративними та ін. У роботі Ноеля А. Кінселла виділяються три основні класи прав: 1. Цивільні і політичні права – це такі традиційні свободи, як право на свободу, право на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації та ін. Ці права використовуються людиною самі по собі за винятком, якщо держава або хтось інший не втручається в їх «використання». 2. Економічні, соціальні і культурні права. До них відносяться такі свободи, як право на освіту, мовні права, право на культурну ідентичність. Ці права не можуть бути використані без певних соціальних чи політичних програм, тому їх можна назвати «програмними правами». Наприклад, без державної політики забезпечення загального доступу до освіти право на освіту втрачає свій сенс. 3. Егалітарні права – це права, які гарантуються громадянам Конституцією. Вони забезпечують право рівного ставлення до всіх незалежно від раси, статі або віку [7].

У сучасному науковому дискурсі найчастіше виділяються такі основні групи прав особистості, як цивільні, політичні, економічні, соціальні та культурні. Ці групи прав особистості визначені і гарантовані Конституцією України 1996 р. Більшість політичних конституційних прав і свобод представлено в термінах міжнародних актів про права людини, особливо Європейської конвенції прав людини (1950), а економічні, соціальні і культурні права та свободи – відповідно до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (1966).

Водночас забезпечення та дотримання прав і свобод особистості є завданням не лише політико-правових і правоохоронних інститутів та організацій, а й будь-який громадянин повинен мати такий рівень правової культури, що дає змогу знати і дотримуватися правових норм. Розвиток правової культури особистості пов'язаний із формуванням системи духовно-правових цінностей, до яких входять: правові знання, переконання, уявлення, світоглядно-правові орієнтації, які відображаються у правовій свідомості людини та органічно поєднуються з їхньою соціально-правовою активністю відносно їх реалізації та створення суспільно-правового буття.

Висновки. Недостатня розробленість проблеми правової культури особистості та суспільства у цілому в сучасному філософському дискурсі та важливість вивчення особливостей формування і розвитку правової культури особистості в умовах формування правового суспільства

в Україні зумовили необхідність зосередитися на методологічних засадах розкриття сутнісних характеристик правової культури особистості.

Запропоновано визначення терміна «правова культура особистості», під яким розуміється сукупність поглядів, цінностей, норм, установок, ідей, а також уявлень та настанов, які характеризують відношення особистості, суспільної групи і суспільства у цілому до права, законності, правосуддя. Правова культура особистості має ціннісну природу та відображає у правовій формі стан найважливіших соціальних цінностей, зокрема цінності свободи особистості.

Установлено, що правова культура особистості є багаторівневим соціокультурним феноменом, має складну структуру, що включає сукупність принаймні таких елементів, як правовий світогляд, правові цінності, правові норми, правова ментальність, правова свідомість, правова поведінка, правові стереотипи. Одним із найбільш значущих, але недостатньо досліджених елементів в структурі правової культури є поняття правової ментальності. Під правовою ментальністю у найзагальнішому вигляді ми пропонуємо розглядати сукупність історично сформованих установок і рис правової поведінки народу, правових цінностей, стереотипів та архетипів, які мають специфіку поведінкового прояву. Уважаємо, що правова ментальність – це інтегрально-синкретичне утворення, у якому життєві сенси (цінності) народу становлять моделюючу домінуючу його відчуття, сприйняття та відношення до соціальної дійсності.

На нашу думку, методологічний потенціал поняття правової ментальності дає змогу глибше дослідити правові основи сучасного українського суспільства, яке знаходиться на шляху становлення правових демократичних принципів організації суспільного життя. Зазначено, що особливості української правової ментальності, які повільно піддаються змінам, мають прояви в правовій культурі особистості в сучасному українському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Целуйко М.Ф., Усенко О.В. Основні концепції професійно-правової культури у вітчизняній правовій науці. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 71–74.
2. Проблеми теорії ментальності : монографія. Київ : Наукова думка, 2006. 403 с.; Попович М.В. Теорія ментальності. Проблеми теорії ментальності : монографія. Київ : Наукова думка, 2006. С. 3–30.
3. Платон. Государство. Законы. Политик / Е.И. Темнова. Москва : Мысль, 1998. 798 с.
4. Сербін Р.А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 16 с.
5. Атаманюк З.М. Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 316 с.
6. Cambridge international dictionary of English. Cambridge UP. 1995. P. 112.
7. Біляцький С. Під ковдрою демократії. Соціально-економічні аспекти нової епохи в контексті українського шляху оновлення і розвитку. *Наука і суспільство*. 2006. № 3–4. С. 5–14.

REFERENCES

1. Tseluyko M.F., Usenko A.V. (2011) Osnovnyye kontseptsii professional'no-pravovoy kul'tury v otechestvennoy pravovoy nauke [Basic concepts of professional and legal culture in domestic legal science]. *Zhurnal Kiyevskogo universiteta prava*. № 1. S. 71-74. [in Ukrainian].
2. Popovich M.V. (Ed.). (2006). Problemy teorii mental'nosti: monografiya. [Problems of the theory of mentality]. Kiyev: Naukova dumka. 403 s. [in Ukrainian].; Popovich M.V. Teoriya mental'nosti. Problemy teorii mental'nosti: monografiya. [Theory of mentality. Problems of the theory of mentality]. Kiyev: Naukova dumka. S. 3-30. [in Ukrainian].
3. Platon. (1998). Gosudarstvo. Zakony. Politik / Ye.I. Temnovaya. [The state. Laws. Politician]. M.: Mysl'. 798 s. [in Russian].
4. Serbin R.A. (2003). Pravovaya kul'tura - vazhnyy faktor razvitiya pravovogo gosudarstva: Avtoref. dis. kand. yurid. nauk: 12.00.01. [Legal culture is an important factor in building the rule of law]. Kiyev. 16 s. [in Ukrainian].
5. Atamanyuk Z.M. (2020). Svoboda kak faktor sotsiokul'turnykh transformatsiy sovremennogo ukrainskogo obshchestva: monografiya / Z.M. Atamanyuk. [Freedom as a factor of socio-cultural

transformations of modern Ukrainian society]. Odessa: Izdatel'skiy dom «Gel'vetika». 316 s. [in Ukrainian].

6. Kembrydzh's'kyy mizhnarodnyy slovnyk anhliys'koyi movy. (1995). [Cambridge international dictionary of English]. Cambridge University Press. P. 112. [in English].

7. Belyatskiy S. (2006). Pod odeyalom demokratii. Sotsial'no-ekonomicheskiye aspekty novoy epokhi v kontekste ukrainskogo puti obnovleniya i razvitiya. [Under the blanket of democracy. Socio-economic aspects of the new era in the context of the Ukrainian way of renewal and development]. Nauka i obshchestvo. № 3-4. S. 5-14. [in Ukrainian].

Liseienko Olena Vasylivna

PhD,

Professor at the Department of Philosophy, Sociology and Management of Socio-cultural Activity
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26 Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0408-5203

Mikhalova Yuliia Oleksandrivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy, Sociology and
Management of Socio-cultural Activity
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6928-0256

LEGAL MENTALITY IN THE STRUCTURE OF AN INDIVIDUAL'S LEGAL CULTURE

Relevance of the topic. *Philosophical study of the development of both an individual's legal culture and the legal culture of modern society involves a deep understanding of the legal mentality, which is associated with archetypes, customs, attitudes, stereotypes of society. The closely related yet not identical concepts of legal culture and legal mentality are essentially sociocultural phenomena and have the influence of a set of legal social attitudes, values, legal consciousness and behavior and socio-legal changes in society. Therefore, modern researchers focus their attention on various aspects of analysis of an individual's legal culture, and the role of legal mentality in the structure of an individual's legal culture. The aim of the article is to analyze the place and role of legal mentality in the structure of an individual's legal culture and to examine the impact of essential characteristics of legal mentality on an individual's legal culture. Research methods: general scientific methods of formal logic (deduction, induction, analogy, analysis, synthesis), as well as structural-functional and axiological methods are used. Research results. Identifying the essential characteristics of an individual's legal culture as a scientific concept allowed for an original definition of the «individual's legal culture» category to be presented. It is noted that an individual's legal culture has a value-based nature and reflects in legal form a state of the most important social values, in particular the values of individual freedom. It is established that as a multifaceted sociocultural phenomenon, an individual's legal culture has a complex structure that includes a set of at least such elements as legal worldview, legal values, legal norms, legal mentality, legal consciousness, legal behavior, legal stereotypes. One of the most significant, but insufficiently studied elements in the structure of legal culture is the concept of legal mentality. A definition of legal mentality as an element of an individual's legal culture is offered. It is noted that legal mentality is an integral-syncretic formation, in which life meanings (values) of society are the modeling dominant of its experience, perception and attitude to legal and social reality. Analysis of the place of legal mentality in the structure of an individual's legal culture allowed for a conclusion to be made that the features of Ukrainian legal mentality, which are slowly changing, have manifestations in an individual's legal culture in modern Ukrainian society.*

Key words: individual's legal culture, legal mentality, sociocultural phenomenon, values.